

(stručni rad)

Štefan ŠtivičićSveučilište u Zadru

Cilj ovoga rada je predstaviti i objasniti činjenice i okolnosti koje su za posljedicu imale ugovaranje i sankcioniranje Londonskog ugovora. U radu se analizira upravo „teret“ koji je Londonski ugovor nametnuo hrvatskim diplomatima i političarima u borbi za očuvanje jedinstvenosti hrvatske istočnojadranske obale. Rad je osim toga pokušaj nove interpretacije teza i tvrdnji iznesenih u domaćoj i stranoj literaturi, kako autora koji su djelovali u vrijeme diplomatske borbe za istočnu jadransku obalu, tako i suvremenijih autora. Ovaj rad kronološki prati i objašnjava događaje koji su nastali neposredno pred početak Prvog svjetskog rata, tijekom njega te u neposrednom poraću, a sve s konkretnim promatranjem posljedica kojima je Londonski ugovor utjecao na diplomatske aktivnosti hrvatskih političara i diplomata u okviru borbe za cjelovitost hrvatskog povijesnog i prirodnog teritorija. Konačno, u radu se objašnjava i utjecaje drugih, stranih sila i država koje su svojim postupcima također utjecale na navedenu problematiku.

Ključne riječi: Londonski ugovor, Prvi svjetski rat, istočna jadranska obala, diplomatska borba, jadransko pitanje, Jugoslavenski odbor.

1. UVOD

Burno razdoblje izazvano početkom Prvog svjetskog rata neupitno je zahvatilo i hrvatske zemlje koje su u tom trenutku, još uvijek bile pod okriljem Habsburške Monarhije. Težnje kasnijih jugoslavenskih naroda, tj. Hrvata, Slovenaca i Srba, koji su živjeli u Monarhiji, su se sve češće formirale u zahtijevanja o stvaranju određene vrste jedinstvenosti i neovisnosti od habsburške krune. Ovim radom ću pokušati objasniti i predstaviti upravo ta nastojanja, ponajprije hrvatskih političara i diplomata, o očuvanju cjelovitosti hrvatskog teritorija i njegova ujedinjenja. Konkretni problem koji ću predstaviti obuhvaća tzv. Jadransko pitanje koje se posebno aktualiziralo sklapanjem tajnog Londonskog ugovora. Ugovor je stvorio ogroman problem hrvatskim političarima prilikom pregovora o očuvanju hrvatskog teritorija i o potrebi njegova povezivanja i ujedinjenja. Poznat je i problem hrvatskih političara kojih je veliki dio zbog svojih političkih stavova i ideja početkom 20. st. izbjegao s područja Monarhije uglavnom u zapadnoeuropske države, Italiju, Francusku, Englesku itd. Londonski ugovor je češće nazvan sporazumom, međutim zbog načina na koji je donesen i na koji je korišten, pojam koji ga bolje predstavlja je upravo ugovor i ja ću se u ovom radu i služiti takvom formulacijom. Problemi nastali sklapanjem Londonskog ugovora su dosta opsežni, jer obuhvaćaju probleme razgraničenja prema Italiji, ali i Srbiji i Crnoj Gori. Također, veliki problem je predstavljao i kontinuitet koji je ugovor imao tijekom rata, ali i par desetljeća nakon Prvog svjetskog rata. Ja ću stoga ovaj rad ograničiti s više dimenzija: prvu geografsku, koncentrirati ću na istočnu Jadransku obalu; drugu, vremensku dimenziju na razdoblje od početka Prvog svjetskog rata pa do potpisivanja Rimskih ugovora 1924., nakon kojih se ponovno aktualiziralo pitanje ugovora; konačno trećom dimenzijom ću se ograničiti na rad predstavnika hrvatske politike prema inozemnim pretendentima na Jadransku obalu.

Ova tema je još od dana objave privlačila brojne znanstvenike, među njima najviše povjesničara koji su objavili zadovoljavajući fond literature posvećene problemima nastalim

sklapanjem i nametanjem Londonskog ugovora. Konzultirajući brojnu literaturu, za ovaj rad odlučio sam se poslužiti djelima Milana Marjanovića, Dragovana Šepića, Ferde Šišića, Hrvoja Matkovića, Zlatka Begonje, Ante Bralića, Livie Kardum i još nekih autora. Na temelju njihovih analiza i objašnjenja ugovora te problema proizišlih iz istoga i ja ću pokušati dati svoje viđenje i jedan osvježeni, novi pregled te objašnjenje i stav.

2. JADRANSKO PITANJE

Ovaj naslov određuje, s obzirom na događaje, probleme u vremenskom razdoblju od predratnih diplomatskih odnosa, preko ratnih zbivanja sve do dana potpisivanja Londonskog ugovora. Jadransko pitanje je kao takvo izričito na zahtjev Italije pokrenuto pregovorima i dogovorima tijekom rata, a svoju punu formu savezničkog ugovora doživjelo je tijekom održavanja mirovne konferencije u Parizu. Početke talijanskih pretenzija na Jadran, tj. želju za nadmoći u Jadranskom moru i na obali može se pronaći u prvim nacionalnim i imperijalističkim idejama nastalim tijekom 18. i 19. st., a vrlo se jasno očitovalo i kroz iredentistički pokret. Važno je primijetiti i promjenu nastalu početkom 20. stoljeća, odnosno do početka Prvog svjetskog rata, a ona se dogodila fuzijom triju nacionalističkih ideja. Naime spojili su se nacionalizam, iredentizam i tzv. Risorgimento u novu formu i ideju nazvanu republikanski iredentizam.⁴⁶³ Poznata je i činjenica da je Italija Prvi svjetski rat dočekala kao potpisnica i članica Trojnog saveza s Njemačkom i Austro-Ugarskom, kojemu je pristupila 20. svibnja 1882.⁴⁶⁴ Tradicionalna europska politika paktiranja i sklapanja tajnih sporazuma nije bila strana ni Italiji, tako su Talijani u predratnom razdoblju sklopili saveze s Engleskom, Rusijom i Rumunjskom stvarajući si povoljne uvjete za ostvarivanje svojih imperijalističkih ideja. Od početka 2. desetljeća 20. stoljeća talijanske vlasti sve otvorenije pak ističu pravo na kompenzacije na jugoistoku Europe, kako im je to obećano, odnosno kako je ugovoreno Trojnim savezom.⁴⁶⁵ Istovremeno i Kraljevine Srbija i Crna Gora vođene radikalskim političkim idejama kreiraju svoje interesne ideje prema istočnoj Jadranskoj obali. Upravo su to osnovne odrednice kompleksa problema, ideja i težnji objedinjenih u pojam Jadranskog pitanja. Srbijanska politika usmjerena je ka ideji teritorijalnog širenja u programu Velike Srbije koji je desetljećima prije Prvoga svjetskog rata oduševljavao brojne srbijanske, ali i dio prečanskih političara i političkih opcija.

U nastavku, važno je spomenuti okolnosti koje su formirale politiku i diplomatske akte do kreiranja konačnog prijedloga ugovora i na kraju njegove sankcije od strane sila Antante. Naime, početak Prvog svjetskog rata stvarno nije iznenadio Italiju, ali su talijanski postupci u potpunosti usklađeni njenim imperijalističkim ciljevima. Prvi takav čin je objavljivanje Deklaracije o neutralnosti Italije, objavljene u Rimu 3. kolovoza 1914.⁴⁶⁶ Tako je Italija osigurala ustupke i povoljne uvjete u pregovorima i s Trojnim savezom i s Antantom. Istovremeno Hrvati, Slovenci i Srbi u Monarhiji nemaju predstavničkog tijela koje bi predstavilo i borilo se za njihove težnje. U rujnu 1914. godine i Italija i Srbija su konkretizirale svoje zahtjeve u pregovorima i uvjetovanjima savezničkim silama, tako da se od tada mogu promatrati i bilateralni odnosi Italije i Srbije o raspodjeli teritorija i na istočnoj obali Jadrana. Neizostavna činjenica je i srbijanska ratifikacija konkordata sa Svetom Stolicom u srpnju 1914. godine, a kojim Srbija prihvaća ili bolje reći preuzima od Habsburške

⁴⁶³ R. J. B. Bosworth, 1979., str. 201-202.

⁴⁶⁴ M. Marjanović, 1960., str. 13.

⁴⁶⁵ L. Kardum, 1997., str. 89,90 i dalje.

⁴⁶⁶ M. Marjanović, 1960., str. 24.

Monarhije protektorat nad katolicima u Srbiji.⁴⁶⁷ S tim treba uočiti pripremu za naredni plan prisajedinjenja prečanskih krajeva, kako su Srbijanci to vidjeli. Uostalom o tome svjedoči i težnja Srbije o neodložnoj ratifikaciji konkordata od vatikanske strane, tj. da se isti ratificira u vrijeme trajanja rata, a da se ne čeka njegov kraj kada će se na međunarodnom planu raspravljati o uvjetima.⁴⁶⁸ Hrvatski politički emigranti, Trumbić, Supilo i Meštrović, koji su Monarhiju napustili početkom rata sastali su se konačno u Rimu krajem rujna i stupili u prve diplomatske razgovore s francuskim, engleskim i ruskim ambasadorima.⁴⁶⁹ Učinili su prve kontakte s ciljem upoznavanja stranih sila o slavenskom karakteru područja na koja pretendiraju kako Italija sa zapada tako i Srbija s istoka. Ipak, analizirajući stavove kojih su se držali tadašnji diplomati ponajprije ruski, poput ministra vanjskih poslova Sazonova, treba primijetiti da oni i prije rata Srbiji planiraju osigurati izlaz na Jadransko more podržavajući njihove ideje o okupiranju hrvatskih krajeva.⁴⁷⁰ U tim djelima treba prepoznati začetke stvaranja budućeg predstavničkog tijela južnoslavenskih naroda. Ratna okolnost uzrok je i bliske povezanosti emigranata sa srbijanskom vladom i političarima, jer su smatrali logičnim da će u slučaju pobjede u ratu Srbija kao članica Antante imati povoljne uvjete pri mirovnim konzultacijama. Krajem godine, točnije 7. prosinca 1914. Narodna skupština Srbije je u tzv. *Niškoj deklaraciji*, Deklaraciji o ratnim ciljevima Srbije konkretizirala svoje ratne planove.⁴⁷¹ Nakon toga nastavljeni su potezi srbijanske vlade za stvaranje što povoljnijeg položaja za kraj rata. U skladu s tim, Srbija odlučuje na Mihailovićeve prijedlog u Vatikan poslati poslanika koji bi u suradnji s predstavnicima Antante trebao „uspešno raditi u smislu naših interesa“.⁴⁷² Kraj godine iznimno aktivno je proveo i Frano Supilo koji je putovao u Francusku i u Englesku kako bi upozorio da će nove podjele i nemiri uzrokovati razorne odnose među južnoslavenskim narodima u Monarhiji.

2.1. Londonski ugovor

U gore spomenutim diplomatskim uvjetima i okolnostima i na bojnopolju je početkom 1915. godine došlo do izvjesnih promjena odnosa. Naime, Monarhija se nakon poraza u Srbiji našla u teškoj situaciji i zapravo je izmijenila međunarodnu viziju odnosa među članicama Antante međusobno i prema Italiji. Već od 28. veljače 1915. Italija je definirala svoje zahtjeve koji će uskoro postati uvjeti i rezultat će potpunim odobravanjem internacionalističkih i imperijalističkih pretenzija na područja Monarhije.⁴⁷³ Zahtjevi su inicirali nekoliko različitih političkih odnosa u ratom zavijenoj Europi. Naime, politički odnosi su iskazali različite i oprečne stavove i to Italije, Austro-ugarske i Rusije prema geostrateškoj i političkoj važnosti njihova utjecaja i posjeda na području balkana. Konačan dogovor između sila Antante i Italije, tj. o talijanskom prijelazu iz tabora sila Trojnog saveza u onaj Antantin, utanačen je 14. travnja 1915. godine.⁴⁷⁴ Vrhunac višemjesečnih „trgovačkih“ pregovora između Italije i Antante o koncesijama na istočnoj jadranskoj obali je postignut u tajnosti 26. travnja 1915. godine potpisivanjem Londonskog ugovora.⁴⁷⁵ Analizom teksta ugovora već u prvom članku se uočava obvezni karakter koji Italija gotovo nameće svojim saveznicima. Tako prvi članak nalaže bezuvjetno zaključenje vojne konvencije među

⁴⁶⁷ D. Živojinović, 1980., str. 79.

⁴⁶⁸ Ibid, str. 81.

⁴⁶⁹ H. Matković, 2003., str. 28.

⁴⁷⁰ D. Šepić, 1970., str. 4-7.

⁴⁷¹ H. Matković, 1995., str. 28.

⁴⁷² D. Živojinović, 1980., str. 87.

⁴⁷³ M. Thompson, 2008., str. 49.

⁴⁷⁴ L. Kardum, 1997., str. 184.

⁴⁷⁵ Z. Begonja, 2007., str. 504.

generalštabovima Francuske, Velike Britanije, Italije i Rusije. Člankom 4. planiralo se Italiji odstupiti Istru do Kvarnera, uključujući i otoke Cres i Lošinj.⁴⁷⁶ Ključni članak ugovora o kojemu se i najviše raspravljalo i koji je imao najveću „Primjedbu“ bio je 5. članak koji na sljedeći način konkretizira podjelu istočne obale Jadrana; „Italija dobit će također provinciju Dalmaciju u njenim administrativnim granicama, uključivši amo na sjeveru Lisaricu i Tribanj, a na jugu do linije, koja će polazeći od obale kod rta Planka, slijediti prema istoku vrhuncima visova, koji čine vodomedju, na način, da u talijanskom teritoriju ostaju sve doline i vode, koje teku prema Šibeniku, kao što su Čikola, Krka, Butišnica i njihovi pritoci. Italija će također dobiti sve otoke na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Škarde, Mauna, Paga i Visa na sjeveru, a do Mljeta na jugu, uključujući amo Svetac, Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac i Lastovo...“⁴⁷⁷ Upravo u primjedbi ovome članku napominje se kako će područja južno od rta Planka pa do južnog korijena poluotoka Pelješca, a njima se dodaju i otoci koji nisu dodijeljeni Italiji te će taj teritorij biti neutraliziran, a kasnije će biti dodijeljen Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.⁴⁷⁸ Konkretno se spominje da će Hrvatskoj pripasti gornji Jadran od Voloskog do sjeverne obale Dalmacije, a područja za koja se „otprije“ zanimaju Srbija i Crna Gora su južni Jadran od spomenutog rta Planka do rijeke Drima.⁴⁷⁹ Tako je *trgovački* Londonski ugovor, u jeku Velikog rata, naišao na nepripremljene hrvatske i druge južnoslavenske političare, koji su u tragovima naslućivali mogućnost ovakva ugovora pogotovo Frano Supilo. Nastavak ovoga rada usmjeren je konačno na ključni problem ove teme, a to je prikazivanje i objašnjavanje problema koji je hrvatskoj diplomaciji predstavljao Londonski ugovor.

3. HRVATSKA DIPLOMACIJA U RATU

Cilj ovoga rada je prikazati probleme hrvatske diplomacije, tj. hrvatske na način da su ju predstavljali hrvatski političari bez obzira u kojoj državi se u određenom trenutku nalazili. U kontekstu ovoga rada početkom hrvatske diplomacije smatram one koji su se pojavili nakon razmišljanja o izdvajanju južnoslavenskih naroda iz Habsburške Monarhije te o njihovom posebnom *entitetu*, tj. o njihovom posebnom državnom položaju bilo unutar ili izvan tadašnje Monarhije. Već takve dvije opcije i stava o različitom predviđanju odnosa između južnoslavenskih (Tim nazivom ću se koristiti za Hrvate, Slovence i Srbe koji su živjeli u Monarhiji.) i njemačko-austrijskog naroda, odnosno mađarskog naroda najavljuju prvi problem za političare koji su odlučili predstavljati hrvatski narod. Začetke ratne diplomacije treba promatrati, kako je već spomenuto, u političkim emigrantima, okupljenih u Rimu kod kipara Ivana Meštrovića. To su bili dr. Ante Trumbić koji je političko iskustvo stekao na burnoj političkoj sceni dalmatinskih stranaka i predstavnika u Carevinskom vijeću, a drugi koji je europskim političarima bio vrlo dobro poznat, koji je imao veliko diplomatsko iskustvo, a izuzetan značaj je dobio sudjelujući u Friedjungenovom procesu, bio je Frano Supilo. Brojni su Supilovi memorandumi, nastali prije potpisivanja Londonskog ugovora, upozoravali na jedinstvenost naroda Hrvata, Slovenaca i Srba koje dijeli tek različita, ali bogata kulturna tradicija, povijest i vjera.⁴⁸⁰

Pojava pokreta za izdvajanje južnoslavenskih naroda iz Monarhije i njihovo moguće ujedinjenje sa Srbijom, postalo je šire poznato i Trojnom savezu i Antanti. Prvi problem je

⁴⁷⁶ Ibid, str. 505.

⁴⁷⁷ F. Šišić, 1920., str. 7.

⁴⁷⁸ F. Šišić, 1920., str. 7.

⁴⁷⁹ Z. Begonja, 2006., str. 505.

⁴⁸⁰ D. Šepić, 1970., str. 30-31.

predstavljalo nepostojanje javne organizacije koja bi vodila spomenute procese. U tom su smislu Trumbić i Supilo pokrenuli razgovore s Nikolom Stojanovićem, srpskim političarom iz Bosne i Hercegovine, u Firenzi od 22. do 25. studenog 1914. godine gdje su se dogovorili o zadatku osnivanja odbora.⁴⁸¹ S druge strane, one Antantine, problem su produbljavali stavovi i izjave najprije Rusa, a zatim i engleske diplomacije predvođene Sir Edwardom Greyem, koji su davali velike povlastice i privilegije Srbiji koja je uspješno slomila prvi austro-ugarski val napada na Ceru i Kolubari. Konkretno problem učinjen je i objavom knjige profesora beogradskog sveučilišta, Aleksandra Belića, „Srbija i južnoslovensko pitanje“ u kojoj autor tvrdi da su se Hrvati i Srbi slili tijekom povijesti u jedan te isti narod, izostavljajući pritom Slovence. Potonjim problemima treba dodati i onaj koji se razvio iz, uvjetno nazvanog, vjerskog pitanja. Konkretno radilo se o utjecaju Svete Stolice koja je željela izbjeći predavanje višemilijunskog katoličkog puka iz Monarhije pod upravu pravoslavne Srbije u planiranoj novoj državi. Neuspjeh pregovora s velikim silama ipak je u travnju rezultirao potpisivanjem Londonskog ugovora i to dobrim dijelom upravo na instrukcijama britanskog ministra vanjskih poslova Sir Edwarda Greya.

4. RAD JUGOSLAVENSKOG ODBORA

Svega nekoliko dana nakon potpisivanja Londonskog ugovora, u Parizu, u hotelu Madisson su se okupili politički emigranti i 30. travnja 1915. godine osnovali Jugoslavenski odbor, koji će predstavljati „... jugoslavenske zemlje u Austro-Ugarskoj...“, a cilj im je njihovo oslobođenje i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom.⁴⁸² Započela je tako udružena diplomatska borba za očuvanje hrvatskog teritorija, s obzirom da su članovi odbora, kojemu je Trumbić izabran za predsjednika, znali za plan Antante o podijeli. U svijetlu tih posljednjih događanja i najave mogućeg ujedinjenja južnoslovenskih naroda i teritorija sa Srbijom i Crnom Gorom, ili *prisajedinjenja*, kako je to vidjela Srbija, sve više jača ideja obrane od talijanskih pretenzija na teritorij buduće zajedničke države. U tom smislu djeluju i političari okupljeni u Jugoslavenskom klubu te predstavnici srbijanske Narodne skupštine, pa čak i regent Aleksandar koji izjavljuje da Talijani Srbiji predstavljaju veću opasnost od Austrije.⁴⁸³ Istovremeno važno je primijetiti i situaciju u kojoj se nalazi stanovništvo područja o kojemu je visoka politika razgovarala trgujući s različitim interesima. Naime, u vrijeme od 1915. godine pa do konca Velikog rata u Dalmaciji je narušen borbeni duh, čemu uzroke treba tražiti u gospodarskoj krizi i nestašici osnovnih potrepština.⁴⁸⁴ Prvi akt Jugoslavenskog odbora koji je bio reakcija na ugovor bio je Memorandum o jugoslavenskom pitanju koji je 6. svibnja 1915. napisan, a 10. svibnja 1915. je bio predan u Quai d`Orsayu, tj. francuskom Ministarstvu vanjskih poslova i ruskom ambasadoru.⁴⁸⁵ Memorandum je imao dvojaku ulogu, tj. njime se saveznicima objavljuje postojanje aktivnog odbora, a s druge strane, pozdravljanje talijanske akcije protiv Austrije i Njemačke, ali protivljenje njihovim aspiracijama na južnoslovenski teritorij, kako su ga oni sami smatrali. U kriznom razdoblju za Srbiju i Crnu Goru koje je nastalo porazima i odstupanjem s bojišnice i diplomatski problemi se dublje usađuju u sukobljene ideje buduće države. Naime, Frano Supilo sve češće čini diplomatske akte „na svoju ruku“ ne konzultirajući se s Jugoslavenskim odborom, pa čak ni s njegovim predsjednikom. On je prepoznao ideje *Velike Srbije* u politici Narodne radikalne stranke pod vodstvom Nikole Pašića te se sve češće poticao sukob između njih. Na plenumu

⁴⁸¹ D. Šepić, 1970., str. 30-31.

⁴⁸² H. Matković, 1995., str. 30.

⁴⁸³ D. Šepić, 1970., str. 81.

⁴⁸⁴ A. Bralić, 2006., str. 244.

⁴⁸⁵ D. Šepić, 1970., str. 89.

Jugoslavenskog odbora otvorenom 16. veljače 1916. godine u Parizu Supilo je izjavio svoje mišljenje i pročitao svoju Promemoriju koju je uputio Greyu u listopadu prethodne godine, a sve s ciljem upozoravanja na štetnost politike kojoj odbor ne može adekvatno parirati, upravo iz razloga nametnutog Londonskog ugovora.⁴⁸⁶ Upozoravao je na moguću važnu ulogu buduće jugoslavenske države u pomoći Italiji, no zbog navedenih protivnika njegovih ideja Supilo je pod pritiskom morao u lipnju 1916. napustiti Jugoslavenski odbor. Važan čin koji predstavlja težnje ka obrani cjelokupnosti hrvatskog teritorija učinili su zajedničkom adresom upućenom kralju, a sastavili su je Starčevićeva stranka prava i Hrvatsko-slovenski klub u Carevinskom vijeću 28. veljače 1917.⁴⁸⁷ Istu su podržali i predstavnici Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke, a radikalniji nacionalisti okupljeni oko Frankove stranke prava su inzistirali na izdvajanju hrvatskih zemalja iz Monarhije, njihovom ujedinjenju i formiranju jedinstvene nezavisne hrvatske države. Već spomenuti jaz između politike amputacije tzv. južnoslavenskih zemalja od Monarhije i politike ustavnog reformiranja i stvaranja federalističke države došli su do svog vrhunca na koncu svibnja 1917. osnivanjem Jugoslavenskog kluba. Političari okupljeni oko kluba su tada pročitali u Carevinskom vijeću i svoju deklaraciju (poslije nazvanu Majskom) kojom izražavaju svoj stav. Kao odgovor na Majsku deklaraciju, uslijedila je od 15. lipnja do 20. srpnja 1917. godine Krfska konferencija na kojoj je kao zaključak donesena Krfska deklaracija. Na konferenciji su sudjelovali svi politički predstavnici i dogovorili su budući izgled ujedinjene države. Ono što je važno za ovaj rad su točka 9. deklaracije koja tvrdi da „Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod...“ i da se „...ona ne bi smela krnjiti“.⁴⁸⁸ Deseti članak doslovce tvrdi: „Jadransko more, u interesu slobode i ravnopravnosti svih naroda, biće slobodno i otvoreno svima i svakome“.⁴⁸⁹ Nakon Krfske deklaracije, a do kraja rata važnu ulogu za Jadransko pitanje imao je Rimski pakt sklopljen 7. ožujka 1918. godine između dr. Trumbića i talijanskog narodnog poslanika Andrije Torrea.⁴⁹⁰ Tim paktom ili sporazumom dvije strane su utvrdile važnost problema koji predstavlja Jadransko pitanje te su dogovorili o njemu raspravljati po svršetku rata, a na načelima prijateljskih i dobrosusjedskih odnosa. Nastavak diplomatskih problema stvarno se produžio nakon svršetka rata i od tada se može promatrati u diplomaciji unutar novih država počevši s Državom Slovenaca, Hrvata i Srba, a nastavljajući s Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca u sklopu odnosa na mirovnoj konferenciji i bilateralnih s Italijom. Upravo je prvi zadatak delegata na mirovnoj konferenciji bio osporiti Londonski ugovor pozivajući se na pravnu tezu *nihil de nobis sine nobis*.⁴⁹¹

5. POSLIJERATNI DIPLOMATSKI PROBLEMI

Novе probleme koje će tek uzrokovati upravo Jadransko pitanje, vjerojatno je dobro predvidio Stjepan Radić u svom poznatom govoru na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS, održanog 24. studenog 1918, dakle svega nekoliko dana pred ujedinjenje. Tada je Radić poručio zagovornicima ujedinjenja kako oni narod silom gone da pristane uz njih uvjeravajući ih da će ih braniti od Talijana, a da narod upravo Srbiju smatra novim

⁴⁸⁶ D. Šepić, 1970., str. 154-155.

⁴⁸⁷ Ibid, str. 197.

⁴⁸⁸ F. Šišić, 1920., str. 12.

⁴⁸⁹ Ibid.

⁴⁹⁰ Ibid, str. 13.

⁴⁹¹ F. Potočnjak, 1921., str. 38.

tlačiteljem.⁴⁹² Italija je pak vojnom intervencijom stvorila pritisak na rad mirovne konferencije okupirajući Istru i dio Dalmacije. Gotovo je scenski odrađen nastup, tj. ulazak talijanske vojske u Zadar, 4. studenog 1918. kada je talijanska torpiljarka 55 AS uplovila u zadarsku luku iskrcavši 100 pješaka predvođenih zapovjednikom de Boccardom koji su uzvikivali „Evviva la Jugoslavia!“, a koje su organizirano dočekali talijanski i hrvatski građani Zadra.⁴⁹³ Tome se mora dodati i vješta izjava de Boccarda u kojoj doslovce govori da je talijanska vojska došla kao „... saveznik, u ime talijanskog kralja, a po naredbi Antante izvršiti okupaciju grada i pomoći pri podjeli hrane“.⁴⁹⁴ Unatoč njegovim prvim riječima i objašnjenju kako je okupacija potpuno vojnog karaktera i da se provodi radi nadzora provedbe odrednica primirja, svega nekoliko dana kasnije slijedila je intenzivnija vojna okupacija i udar na političku osobnost ne samo Zadra nego i ostatka Dalmacije. Tim je provedena u djelo zamisao, predvodnika talijanske delegacije na mirovnoj konferenciji, Orlanda koji je izjavio da: „... za Dalmaciju govori u prvom redu strateški moment. Talijanska je obala izložena svakojakim napadima i posve je nezaštićena.“, a sigurnost joj može jamčiti obrambena baza u sredini suprotne jadranske obale (hrvatske) na koju, nastavlja Orlando: „... osim strateških, imamo i nacionalnih i povijesnih razloga...“.⁴⁹⁵ Takva situacija, okupirane Dalmacije i Istre rezultirala je krajnjom napetošću bilateralnih odnosa, ali i strahom od novih oružanih sukoba. Iako je talijanska okupacija učinjena s neopravdanim ciljem zaštite talijanskog puka na području hrvatskih krajeva, ipak narod nije prihvatio novu nametnutu upravu, cenzuru i vojsku. Kako ni Država SHS, a ni Kraljevina SHS nisu uspjele riješiti razgraničenje rješavanje sada „Jadranske krize“ odgođeno je za parišku konferenciju.⁴⁹⁶ Vjerujući u politiku koju je predstavljao američki predsjednik Thomas Woodrow Wilson, tj. njegov *New Diplomacy*, Hrvati su vidjeli moguće osporavanje Londonskog ugovora, jer je *New Diplomacy* osporavala tajne sporazume. Franko Potočnjak, jedan od aktivnih sudionika diplomatskih odnosa i svjedok borbe za obranu hrvatskog teritorija često ističe Trumbićevu površnost i odstupanje od čvrstih načela obrane sve jugoslavenske zemlje.⁴⁹⁷ U skladu s tim, Delegacija kraljevine SHS je ponudila američkom predsjedniku vođenje arbitražnog postupka u problemu Jadranske krize. Potom se i dr. Trumbić Ekspozeom obratio Vijeću desetorice ističući još jednom, po tko zna koji put, da Italija želi amputirati od Kraljevstva SHS područja napućena jugoslavenskim narodom, a istovremeno iznimno siromašna i gospodarski ugrožena.⁴⁹⁸ Prijedlog o arbitraži je odbijen nakon talijanskog protivljenja, pa je Delegacija SHS ponudila 16. travnja 1920. mogućnost drugačijeg rješenja, tj. plebiscitom.⁴⁹⁹ U svibnju je talijanska strana otvorila mogućnost manjeg popuštanja u pregovorima s Kraljevstvom, ali je ipak uradila novim gotovim činom, D'Annunzиеvom okupacijom Rijeke. I velikim silama je bilo jasno da se trajni mir i kolektivna sigurnost ne će postići sve dok postoji Jadranske krize, pa sve do završetka mirovne konferencije 21. siječnja 1920. američki predsjednik i britanski premijer posreduju u pregovorima između Italije i Kraljevine SHS. Razni memorandumi, posredovanja, telegrami i apeli nisu riješili situaciju, pa je odlučeno da će se Jadranska kriza rješavati direktnim pregovorima između Italije i Kraljevine.

Po završetku mirovne konferencije sve je više rastao pritisak velikih sila na Kraljevinu SHS prijeteći pomaganjem i pružanjem podrške Talijanima. Tako su u svibnju 1920. u

⁴⁹² H. Matković, 1995., str. 72.

⁴⁹³ A. Bralić, 2006., str. 263.

⁴⁹⁴ J. Biankini, 1928./29., str. 108.

⁴⁹⁵ M. Marjanović, 1964., str. 284.

⁴⁹⁶ D. Šepić, 1970., str. 408-409.

⁴⁹⁷ F. Potočnjak, 1921., str. 30-31.

⁴⁹⁸ F. Šišić, 1920., str. 25.

⁴⁹⁹ Ibid, str. 28.

Pallanzi, a u srpnju u mjestu Spa održani novi sastanci s ciljem rješavanja krize.⁵⁰⁰ Rješenje, koje je moglo biti samo privremeno, doneseno je u noći s 12. na 13. studenoga 1920. godine u Rapallu sklapanjem Rapallskog ugovora kojim se „Italiji priznaje pravo na Goričku, čitavu Istru sa Pulom i grad Trst sa teritorijem, dio Slovenije do Snježnika, na grad Zadar, otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruž uz više manjih otočića, dok nam je i Rijeka otrgnuta i proglašena slobodnom državom.“⁵⁰¹ Ovaj ugovor tek je odškrinuo vrata novim diplomatskim bitkama, jer protivno očekivanom talijanska vojska nije napuštala područja koja joj nisu bila ustupljena. Neuspjeh popustljive diplomatske borbe se očitovao i u sljedećem; naime, Talijani su u Kraljevini SHS imali pravo proglasiti se talijanskim državljanima u stranoj zemlji sa svim pravima iste, a pripadnici naroda ujedinjenih u Kraljevinu SHS, u odstupljenim krajevima Italiji bili su predani na milost i nemilost Talijana.⁵⁰² Na tragu rješavanja takvih problema zaključena je Santmargerithska konvencija koja je potpisana u Rimu 23. listopada 1922. godine, kojom se pokušalo riješiti problem talijanske vojne prisutnosti u zadarskom zaleđu i krajevima u Istri, a koja su bila van talijanske upravne sfere.⁵⁰³ Potom je uslijedilo lokaliziranje pregovora utvrđivanjem područnih komisija koje su trebale raspraviti međusobnim argumentiranjem i dogovorom o preuzimanju određenog područja. Završni akt ovoga razdoblja, razdoblja Kraljevine SHS, kasnijeg Kraljevine Jugoslavije bilo je sklapanje Rimskih ugovora. Rimske ugovore su 27. siječnja 1924. potpisali Nikola Pašić i Momčilo Ninčić s jugoslavenske strane, a Mussolini s talijanske čime je Rijeka predana Italiji na upravu, a sve u duhu „prijateljstva i srdačne suradnje“.⁵⁰⁴

Iako su se problemi diplomatske borbe za hrvatska područja nastavili i tijekom većine 20. st. ipak taj dio pripada povijesti koja je podmakla od događanja Prvog svjetskog rata i s njime je povezana tek ugovorima i drugim aktima koji su utjecali na buduće odnose dviju država.

6. ZAKLJUČAK

Uzročno-posljedični niz, još jednom u konačnom osvrtu, iziskuje da se problem obrađen u ovome radu predstavi u dimenziji u kakvoj je i nastao. Naime, Londonski ugovor, srž problema koji je stvarao zapreke diplomatskoj borbi za očuvanje i ujedinjenje svih hrvatskih teritorija, nastao je u dogovorima obavijenim debelim velom tajnosti. Skrivan od „očiju“ naroda čijim se suverenitetom i područjem trgovalo, uvjetovalo i pregovaralo. Italija je započela uvjetovanje i iskoristila neutralnost prilikom izbijanja Velikog rata, kako ga je tadašnja historiografija nazivala, i stvorila diplomatski vakuum hrvatskim političarima koji su se tada nalazili u emigraciji. Taj vakuum je sprječavao kvalitetne odnose i pregovore, najprije o pitanju, kolokvijalno nazvanih, južnoslavenskih naroda, a potom o Jadranskom pitanju. Ključan je i odnos različitih javnih predstavničkih tijela južnoslavenskih naroda Monarhije, kasnije priključenih Kraljevini Srbiji.

Konačno, nameće se zaključak da je Londonski ugovor stvorio dubok jaz i ogromne probleme koji su uzrokovali dugu, tešku i s promjenjivim ishodima vođenu diplomatsku borbu za povijesno utvrđen državni teritorij. Tragovi Londonskog ugovora tako su veliki da ih možemo primijetiti i prilikom pregovora Pavelića s Talijanima, kada je imao na umu odrednice ugovora koje dio južno od talijanske interesne ili tada okupacijske sfere predaju

⁵⁰⁰ H. Matković, 2003., str. 81.

⁵⁰¹ F. Potočnjak, 1921., str. 5.

⁵⁰² F. Potočnjak, 1921., str. 5.

⁵⁰³ B. Krizman, 1975., str. 38.

⁵⁰⁴ Ibid, str. 43.

Srbiji i Crnoj Gori. Promatrajući ovu problematiku treba primijetiti i upozoriti na konstantno narušavanje i osporavanje hrvatskog strateškog, nacionalnog i povijesnog prava na svoj teritorij. Možda i nije toliko sporno pitanje i problem da se takva prava osporavaju, već se može primijetiti kako su gore spomenuta prava s ciljem njihova izbjegavanja i skrivanja zamijenjena istim tim pravima druge strane – talijanske. To najvjernije potvrđuje Orlandova izjava na mirovnoj konferenciji kojom je branio nacionalna, strateška i povijesna prava na istočnu jadransku obalu. Analiziramo li sva tri navedena prava po kojima su Talijani pravdali svoje interese mogu se uočiti prema potrebi iskonstruirane činjenice i njihovo jednoobrazno tumačenje. Konzultirajući brojnu literaturu, kojoj je predmet proučavanje talijanske manjine u Dalmaciji, može se utvrditi kako je talijanska manjina imala političku većinu samo u zadarskoj gradskoj sredini. To otvara pitanje o valjanosti nacionalnog prava Talijana na Dalmaciju. Povijesno pravo također je proizvoljno prihvaćeno s obzirom da se poziva i temelji na kontinuitetu uprave počevši od doba carskog Rima. Konačno, strateško pravo na koje se pozivao Orlando je plod imperijalističkih ideja iz doba iredentizma. Naime, opravdanje da je talijanski državni suverenitet ugrožen s obzirom da se mora braniti u okviru svojih stvarnih granica i da Italija nužno mora stvoriti obrambene baze na istočnoj jadranskoj obali je nasilno iskonstruirano.

Ovim radom se pokušalo obuhvatiti borbu hrvatske diplomacije za obranu Dalmacije, ali neizbježno je sagledati tu borbu u okvirima novih državnih politika i uprava koje su uslijedile po svršetku rata. I u tim okvirima treba potražiti razloge neuspjeha hrvatskih diplomata, dijelom je o tome i u ovome radu bilo riječi, ali za širi kontekst tih odnosa potrebno je posvetiti puno više od jednog poglavlja ovakva rada.

Kao zaključnu misao navodim u nastavku citat koji je u svom djelu *Borba za pravo* istaknuo Rudolf von Jhering, a već na naslovnoj strani svoga rada prenio F. Potočnjak.

*„Narod koji ćuti na povredu prava i dopušta da mu se protupravno oduzme ma i četvorna milja puste i bez vrijednosti zemlje potpisao je svoju sopstvenu smrtnu osudu.“*⁵⁰⁵

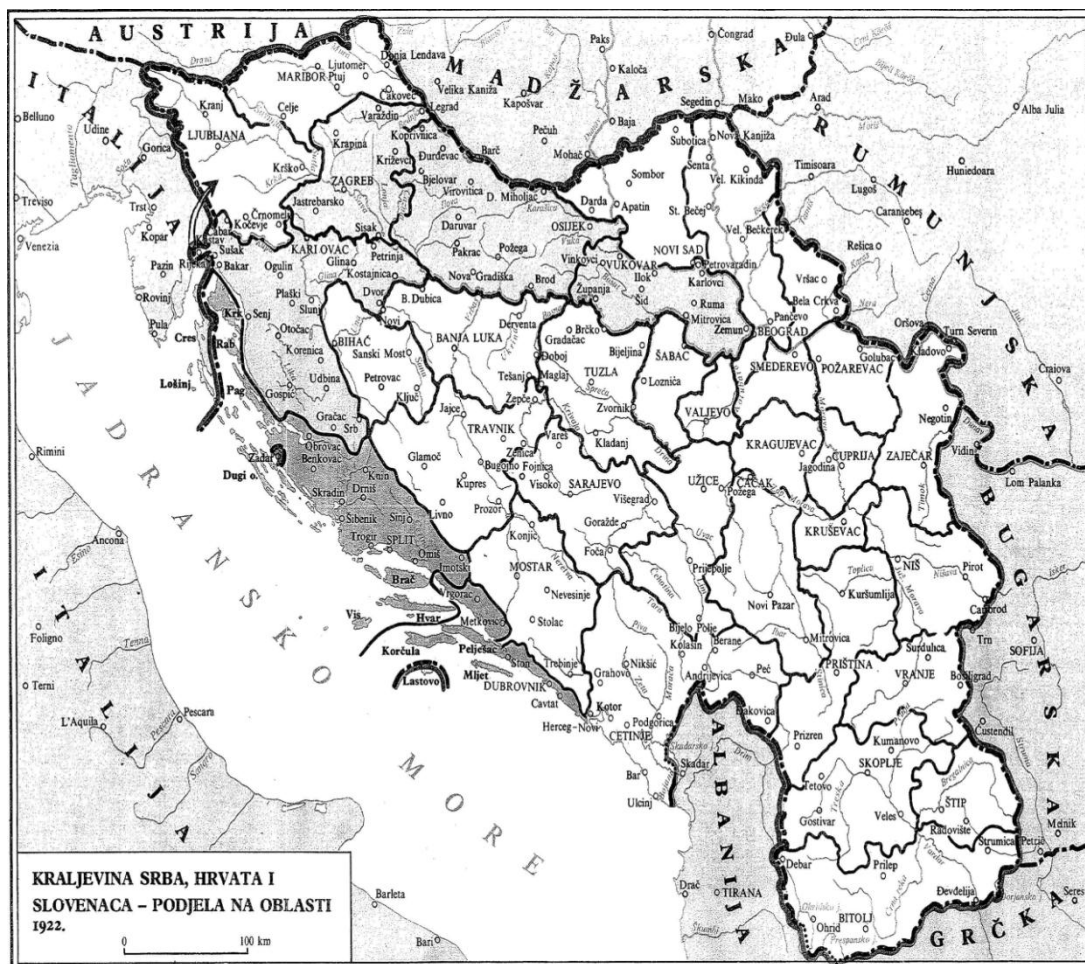
7. PRILOZI

⁵⁰⁵ F. Potočnjak, 1921., str. 1.

Karta br. 1 – razgraničenje utvrđeno Londonskim ugovorom

Preuzeto iz: Lj. Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb. Školska knjiga, 1992., str. 18.

Karta br. 2 – granice Kraljevine SHS nakon uređenja Rapallskim ugovorima

Preuzeto iz: Lj. Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb. Školska knjiga, 1992., str. 27.

8. LITERATURA:

- Z. BEGONJA, 2007., Zadar u sporazumima tijekom prve polovice XX. stoljeća (1915.-1947.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49, Zadar, 2007., str. 501-521.
- J. BIANKINI, 1928.29., Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije, *Almanah Jadranska straža*, godina 1929., Beograd, str. 94-140.
- Lj. BOBAN, 1992., *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 1992.
- R. J. B. BOSWORTH, 1979., *Italy, the Least of Great Powers: Italian foreign policy before the First World War*, New York, Cambridge University Press, 1979.
- A. BRALIĆ, 2006., Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije (1917.-1918.), *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 1., Zagreb, 2006., str. 243-266.
- L. KARDUM, 1997., *Europska diplomacija i Prvi svjetski rat (prvi dio)*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
- B. KRIZMAN, 1975., *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, Zagreb, Školska knjiga, 1975.
- M. MARJANOVIĆ, 1960., *Londoni ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914. – 1917.*, Zagreb, JAZU, 1960.
- M. MARJANOVIĆ, 1964., *Diplomatska borba za Zadar*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1964.
- H. MATKOVIĆ, 1995., *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, Ministarstvo unutarnjih poslova RH, 1995.
- H. MATKOVIĆ, 2003., *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003). Drugo dopunjeno izdanje*, Zagreb, Naklada Pavičić, Hrvoje Matković, 2003.
- F. POTOČNJAK, 1921., *Rapalski ugovor*, Zagreb, Hrvatski štamparski zavod, 1921.
- D. ŠEPIĆ, 1970., *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914 – 1918*, Zagreb, Školska knjiga, 1970.
- F. ŠIŠIĆ, 1920., *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata*, Zagreb, Izvanredno izdanje Matice hrvatske, 1920.
- M. THOMPSON, 2008., *The White War. Life and Death on Italian Front 1915-1919*, London, Faber and Faber Limited, 2008.
- D. ŽIVOJINOVIĆ, 1980., *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države: 1914-1920.*, Beograd, Nolit, 1980.

Štefan Štivičić
University of Zadar

Research Paper:

War and Postwar Diplomacy Issues

SUMMARY

The aim of this paper is to present and explain the facts and circumstances that led to the signing and later sanctioning of the London Treaty. Paper analyses the „baggage“ that the London Treaty imposed to Croatian diplomacy and politics regarding the fight to preserve composure of the Eastern Adriatic. This paper presents a new interpretation of thesis stated in Croatian and foreign literature, written by contemporary or modern authors. Paper chronologically follows and explains the events prior to the World War I and the effect London Treaty had. Finally, paper explains the influence of other, foreign forces and states whose acts affected specified problem.